

SAJTÓ ÉS KÖNYVÉSZET.

SZINNYEI JÓZSEFET méltán nevezhetjük a régi magyar hírlapok megmentőjének. Észrevette a hírlapok és folyóiratok cikkeinek forrásértékét s mindenekelőtt az időszaki sajtó termékeinek fennmaradását iparkodott biztosítani, hiszen az ő fellépéséig kedvező esetben könyvtárak félreeső termeinek padólján, kedvezőtlen esetben dohos pincékben sorvadtak a halombagyúlt régi újságok. SZINNYEI két cikkben hívta fel a figyelmet a rendezetlenül kallódó hírlapokra.¹ Fáradozásainak eredménye lett a TREFORT ÁGOST rendeletére 1884-ben felállított Országos Hírlapkönyvtár, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár keretében létesítettek.² Ezt követte a második lépés: az összegyűjtött anyag hozzáférhetővé tétele. Már 1862-től kezdve közzétette SZINNYEI hírlapjaink bibliográfiáját a *Vasárnapi Újságban*,³ mégpedig úgy, hogy korszakonként felsorolva a magyar újságokat, egészen 1853-ig jutott el. Ugyancsak a *Vasárnapi Újságban* közölte SZINNYEI évenként az előző évben megjelent hírlapok és folyóiratok jegyzékét. Ezt az éves összeállítást később a Magyar Könyvszemlében adta ki s utána 1906-ig ZÁSZLÓ JÁNOS, majd 1913-ig KERESZTY ISTVÁN folytatta.

SZINNYEI elgondolása szerint az időszaki sajtó forrásanyagának feltárásában a harmadik lépés a hírlap- és folyóiratcikkek bibliográfiája lett volna. Valóban megtette könyvészetünk atyamestere ezt a lépést is hatalmas *Repertóriumának* közzétételével.

¹ A mi hírlapjaink. Reform. 1872. 149. sz. Alapítsunk hírlapkönyvtárakat. Hon. 1880. 271. sz.

² GORIUPP ALICE: A Magyar Nemzeti Múzeum Hírlaposztálya fennállásának első félszázadában, 1884—1934. Budapest, 1934.

³ Hírlapirodalmunk a XVIII. században. Vasárnapi Újság. 1862. 391—392, 404—405. l. — Hírlapirodalmunk a XIX. században. Vasárnapi Újság. 1863. 66—67, 74—75, 87—88, 95—96. l. 1864. 54—55, 67—68, 75—76, 83, 91—92. l. 1865. 539—540, 551—552, 563—564, 575—576, 591—592, 603—604, 618—619, 630—631, 646—647, 668—669, 674—675. l. 1866. 519—521, 530—531, 543—544, 561—562, 574—575, 583—584. l.

Ez a mű azonban már befejezetlen maradt és azóta sem talált folytatóra. Érthető, hiszen a teljességre törekvő cikkbibliográfia alapfeltétele, hogy maguknak az újságoknak teljes jegyzéke egybe legyen állítva. SZINNYEINEK a *Vasárnapi Újságban* megjelent cikkei óta csak egyetlen kísérlet történt erre: SZALÁDY ANTAL műve: „*A magyar hírlapirodalom statisztikája*“.⁴ SZALÁDY csak a magyar nyelvű időszaki sajtóra van tekintettel, adatai azonban itt is hiányosak és sokszor hibásak, a német, latin és más nyelvű lapokat pedig egészen el mellőzi. Ezt a mulasztást pótolta KERESZTY ISTVÁN műve: „*A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése*“,⁵ amely csak kronologikusan csoportosított címeket ad, bibliográfiai leírásokat nem. A SZINNYEITŐL hírlapjaink érdekében megindított mozgalom KERESZTYNEK, SZINNYEI utódjának és tanítványának művével le is zárul: SZINNYEI a magyar hírlapirodalom feltárásának terén éppoly pótolhatatlan ürt hagyott maga után, mint a könyvészet más területein.

Az 1914 óta szünetelő éves hírlapjegyzékek csak 10 évvel az első világháború befejezése után folytatódtak. WÜNSCHER FRIGYES,⁶ majd SZIKLAY JÁNOS és SZÁSZ MENYHÉRT⁷ sajtóévkönyveiben. 1941-től kezdve az Országos Magyar Sajtókamara is közli évkönyvében a magyar hírlapok jegyzékét. 1936 óta pedig az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában megjelenő „*Magyarország évi könyvészet*“⁸ című sorozat egyes kötetei is közlik a magyar hírlapok és folyóiratok jegyzékét, illetve az azoknál évről-évre beálló változásokat.

Kézenfekvő volt azonban, hogy a SZINNYEI és SZALÁDY munkáinak megjelenése óta keletkezett, valamint az azokból hiányzó magyar időszaki sajtótermékek bibliográfiáját pótolni kellene, nem is szólva arról, hogy latin nyelvű újságaink leírását sehol sem találjuk, hasonlóképpen szláv és román nyelvű lapjainknak is csak címét ismerjük KERESZTY kronológiájából, de az is csak 1867-ig terjed. Ennek a hiánynak pótlására adott lehetőséget az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója a „*Magyar-*

⁴ Budapest, 1884.

⁵ Budapest, 1916.

⁶ Csonka-Magyarország sajtója 1927, 1928, 1930. Sajtóalmanach 1931.

⁷ A magyar sajtó évkönyve. 1935—1939. 1941.

⁸ Szerkeszti' DROSZT OLGA. A hírlapjegyzéket összeállítja MOKCSAY

ország időszaki sajtójának könyvészete“ címet viselő sorozatos kiadványban. Ez az első kísérlet SZINNYEI óta a szerteágazó magyar sajtójegyzékek közös mederbe terelésére és szerves egységbe való tömörítésére. A kiadvány hat első kötete felöleli a teljes magyar időszaki sajtót 1705-től 1920-ig, majd Csonka-Magyarország sajtóját 1921-től 1935-ig. A trianoni béke alapján megszállott területek magyar időszaki sajtóját három további kötet foglalja magába: külön-külön kötet tartalmazza a román, a csehszlovák és a jugoszláv uralom alatt fennállott magyar sajtótermékeket. A kiadvány tizedik kötete az időszaki sajtó teljes magyar és magyarvonatkozású elméleti irodalmát adja, beleértve a magyar hírlapirodalom történetének forrásait, a 11. és a következő kötetek pedig az 1936 óta évenként feldolgozásra kerülő magyar hírlapbibliográfia egy-egy hosszabb ciklusát fogják összefoglalni. A sorozat ezenkívül további köteteiben kiegészülhet a külföldi magyar hírlapok könyvészeti feldolgozásával, valamint egy-egy szakcsoport hírlapjainak jegyzékével. Alapelve azonban az, hogy mindig maguknak a hírlapoknak és nem az egyes cikkeknek leírását adja: az utóbbi külön megoldandó feladat marad.

„*Magyarország időszaki sajtójának könyvészete*“ történetéhez tartozik, hogy már megindulásakor három egymástól függetlenül megkezdett anyaggyűjtés első eredményeit olvasztotta magába. Külön-külön évek óta folyó előkészület után egyszerre érett meg a nyomtatásra „*A magyar hírlapirodalom első százada*“ DEZSÉNYI BÉLA, „*A magyar időszaki sajtó 1911-től 1920-ig*“ KEMÉNY GYÖRGY és „*A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt*“ című kötet MONOKI ISTVÁN összeállításában. A három kötet közül kettő már meg is jelent és a sorozat 1. és 7. számú kötetét képezi, a harmadiknak megjelenése pedig — ez lesz a sorozat 4. kötete — rövid idő kérdése. A három eddig elkészült kötet a magyar időszaki sajtónak korban és területben egymástól messze eső három csoportját dolgozza fel: ebből az adottságból folyik, hogy módszerük sok tekintetben különböző. Megjelenésük azonban immár biztosítja a hírlapbibliográfiai munka teljes újrafelvételét és ezért elérkezett az ideje a módszerek tisztázásának és összehangolásának.

Az időszaki sajtó és a könyvészet módszerei.

Van-e a hírlapkönyvészetnek sajátos, egyéni módszere? A magyar hírlapbibliográfiák összeállítói mindeddig nem vetették

fel ezt a kérdést: a gyakorlatra bízták magukat s ez több-kevesebb szerencsével meg is mutatta a célhoz vezető utat. Jól is tették, hogy módszerük elvi alapjaival nem foglalkoztak tüzetesebben, mert sokkal nagyobb gondot vállaltak volna magukra, mint a feladat látszólagos egyszerűsége sejtethette. Bibliográfiai kézikönyveink, katalogizálási utasításaink, úgy látszik, hallgatólagosan megegyeztek abban, hogy a hírlapok leírásához nem adnak külön tanácsokat. Míg a térképek, zeneművek és aprónyomtatványok leírásának és rendszerezésének kérdései tüzetes megvilágításban részesültek, a hírlapok és folyóiratok felvételének nehézségeire csak egy-egy elejtett megjegyzés emlékeztet.

Már a könyvtárban is mint kellemetlen idegen jelenik meg a hírlap, ormóttan, egész asztallapot elfoglaló kötetivel, amelyek a végtelenségig szaporodnak, s a polcok utolsó folyóméterét is kérlelhetetlen gyorsasággal veszik birtokukba. Állandó viaskodás a kötetbe fűzött hírlap könyvtári élete a könyvtárnak még a tekercsek és kódexek nyugalmasabb korából hozott hagyományai-val. Ott, ahol a könyveket nem választják szét szigorúan a hírlapoktól, az utóbbiak, mint garázda kakukfiókák előbb-utóbb kiszorítják fészükéből a vékonyka könyvcsemeteket. Ritka könyvtár gyűjt rendszeresen hírlapokat, a folyóiratok között is válogat, ha lehet. Ott, ahol a nemzeti könyvtár az egész ország hírlapjait is gyűjti, lehetőleg szabadulni igyekszik ettől a rakoncátlan társaságtól és legalább központi épületét iparkodik megvédeni előlük. Így költöztette ki a British Museum hírlapállományát 1932-ben a London melletti Colindale-be; itt külön épületet kaptak az újságok, amely a számítások szerint 50 évre tud hajlékot adni a további szaporulatnak. A párizsi Bibliothèque Nationale újságygyűjteményét Versailles-ba helyezték át. A mi Széchényi Könyvtárunk hírlaptára is költözöben van a Nemzeti Múzeum épületéből s ez a költöztetés nem az első viszontagság, amelyet fennállása óta ki kellett állania. Nem is csodálatos ez, hiszen állománya 1887-ben még csak 8789 kötet volt, 1902-ben már 20.000-re szaporodott és 1934-ben már a 60.000 kötetet is meghaladta.⁹ Szinte azt mondhatjuk, hogy míg a könyvállomány számtani haladvány arányában szaporodik, addig a hírlapok sokasodása mértani arányokat ölt.

⁹ GORIUPP, i. m.

Mindezekből már következik, hogy a hírlap bibliográfiai leírásának módszerét könyvtári katalogizálási szabályzatokból nem tanulhatjuk meg. Ezek a szabályzatok — beleértve a porosz köz-könyvtárak híres instrukcióját is¹⁰ — a hírlapok és folyóiratok felvételét a szerzőnélküli könyvek felvételével vonják egyenlő elbánás alá, a hírlapok leglényegesebb tulajdonságáról, az időszakosságról és az adatok időszakos változásának feltüntetéséről csak általánosságban szólnak. Egyedül a Biblioteca Apostolica Vaticana címfelvételi szabályzata¹¹ közöl részletesebb utasításokat a hírlapok és folyóiratok felvételéhez; ezeknél mindig a cím első szava a rendszó, a névelő elhagyásával. Felsorolja azokat az adatokat, amelyeknek változását állandóan figyelemmel kell kísérni s a változások jelölését racionális rövidítésekkel könnyíti meg. Valamennyi címfelvételi szabályzat között legjobb hasznát vettük az Országos Széchényi Könyvtár 1923-ban HÓMAN BÁLINT, akkori könyvtárigazgató által jóváhagyott hírlaptári szabályzatának, amely hosszú gyakorlatból vezeti le alapelveit, de amely nyomtatásban nem jelent meg.¹²

Akár a könyvtári szabályzatok, a bibliográfiai kézikönyvek használhatóságát is nagyban befolyásolja, hogy a hírlapkönyvészetet nem különítik el elég szigorúan annak határterületeitől. GEORG SCHNEIDER „*Zeitschriftenbibliographie*“ elnevezés alá háromfélét foglal:¹³ a hírlapokban és folyóiratokban megjelent cikkek bibliográfiáját, a folyóiratokban megjelenő időszakos bibliográfiai repertóriumokat, végül maguknak a hírlapoknak és folyóiratoknak címjegyzékét. Nyilvánvaló, hogy az időszaki sajtó könyvészetén, ha következetesen használjuk ezt a megjelölést, csak az utóbbit, t. i. maguknak a hírlapoknak a leírását érthetjük, mert hiszen az egyszer megjelent cikkek bibliográfiai felvétele a szerző neve vagy tárgyi rendszó alatt történik és a könyvek bib-

¹⁰ Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der preussischen Bibliotheken. 2. kiad. Berlin, 1915.

¹¹ Norme per il catalogo degli stampati. Città del Vaticano. 1931. 184—195. l.

¹² GORIUPP ALICE az 1937-ben tartott könyvtárosképző tanfolyamon behatóan tárgyalta a hírlapok katalogizálásának problémáit. Jegyzeteinek rendelkezésünkre bocsátásáért, valamint szóbeli közléseiért s útmutatásaiért köszönetet mondunk.

¹³ Einführung in die Bibliographie. Leipzig, 1936. 154—196. l.

liográfiájának kiegészítő része. A szakbibliográfiák valóban egyesesen tartalmaznak könyv- és cikkcímeket.

A jó hírlapbibliográfiától azután — olvassuk tovább SCHNEIDER-NÉL — a következő kérdésekre kapunk választ: Mikor indult a lap? Tovább folytatódik-e és megszakítás nélkül folytatódik-e? Változtatta-e a címét, kiadóját, szerkesztőjét, alakját? Milyen gyakran jelent meg? Mely hónappal kezdődnek az egyes kötetek, illetőleg évfolyamok? Mindig egyforma maradt-e a számozás, avagy talán néha az évfolyamot, néha a kötetet számozták? Egy-egy kötet füzeteinek száma egyforma-e vagy változó? Vannak-e pótkötetek vagy mellékletek? Továbbá: a szerkesztő, a kiadó, a nyomda neve, az előfizetési és hirdetési díjszabás, végül az újság lényegének, irányának, tartalmának meghatározása. Fel kell tüntetni még azt is, közöl-e képeket az újság és hogy élet- vagy balesetbiztosítást ad-e előfizetőinek. — Ez persze az ideális eset, a legtöbb hírlapbibliográfia kevesebb adattal is beéri, kézikönyvünk szerint. De éppen az a feladat, hogy kevés adattal lehetőleg minden kérdésre feleljünk.

Ezt a feladatot igyekszik józan rövidséggel, jól fogalmazott egyszerű szabályok alakjában megoldani WILHELM MOMMSEN, a nemzetközi történettudományi bizottság sajtóbibliográfiai osztályának titkára.¹⁴ Az alábbiakban MOMMSEN cikkét, valamint az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptári szabályzatát állandóan felhasználjuk, a nélkül, hogy a forrást külön megneveznénk. Természetesen nem hagytuk felhasználatlanul azokat a tanulságokat sem, amelyekkel az eddig nyomtatásban megjelent hírlapbibliográfiák vagy katalógusok szolgálnak.

Az időszaki sajtó könyvészetének tárgya.

Mit vegyünk fel az időszaki sajtó bibliográfiájába? Ez a kérdés más szóval így fogalmazható: mi az időszaki sajtó? A sajtó fogalmának meghatározása régi és soha kielégítően meg nem oldott kérdés. A nehézségeket főképen az okozza, hogy az utóbbi évtizedekben kialakult sajtótudomány kizárólag a hírközlő politikai lapokat kívánja „újság“-nak tekinteni, a folyóiratokat nem; hírlap és folyóirat elválasztására azonban teljesen egyértelmű meg-

¹⁴ Richtlinien für die historische Bibliographie der Presse. Bulletin of the International Committee of Historical Sciences. 1934. 22. sz. 3—13. l.

határozást nem ismerünk. A magyar sajtótörténet nem is tesz különbséget hírlapok és folyóiratok között: valamennyit egyformán vonja be vizsgálódásának körébe.¹⁵ Az időszerű sajtó fogalmának legáltalánosabban elfogadott meghatározó jegyei az időszerűség, az időszakosság és a nyilvánosság (aktualitás, periodicitás, publicitás). A mi szempontunkból ezek egyikének — ha kell önkényesen — olyan értelmet kell adnunk, hogy valamely kiadvány „időszerű” jellege könnyen és minden kétséget kizáróan kitűnjék. Ez a megkülönböztető jegy pedig csak az időszakosság szabályossága lehet. Az időszerű sajtó fogalma alá tartozik tehát minden sajtótermék, amely egy évnél rövidebb időközökben jelenik meg. A negyedévenként vagy félévenként megjelenő tudományos kiadványokat tehát még felvesszük, de az évkönyvek már kimaradnak. A meghatározásból következik, hogy helyet kapnak a sajtóbibliográfiában a könyvművelés lapudósítói is.

Természetesen azt, hogy évkönyvvel, vagy folyóirattal van-e dolgunk, nem állapíthatjuk meg mindig a kiadvány címéből. A *Hunyadmegyei Történelmi És Régészeti Társulat Évkönyvei* évente négy füzetben jelentek meg, tehát folyóiratnak számítanak. Ezzel szemben a *Bécsi Magyar Intézet Évkönyve* évente csak egyszer jelenik meg, ezért igazi évkönyv és a hírlapbibliográfiából kimarad. Előfordul, hogy folyóirat évkönyvvé alakul át és megfordítva. Így az *Archaeologiai Értesítő*, amely indulásakor még negyedévenként jelent meg, ma már évente csak egy számot ad ki, tehát nem tartozik a sajtókönyvészetbe.

Püspöki körlevelek, időszakosan megjelenő jelentések, jegyzőkönyvek természetszerűleg szintén nem tartoznak a hírlapbibliográfia körébe. Ez utóbbiakkal szemben a hírlapok és folyóiratok megkülönböztető jegye a tartalom heterogén volta és tagoltsága.

Felmerülhet a kérdés, vajjon felvegyük-e azokat a lapokat, amelyek már az első szám megjelenése után megszűntek? Az időszerű sajtó termékeire általában jellemző a nagy „gyermekhalandóság”, vagyis az, hogy az újonnan indult lapok száma sokszorosan felülmúlja azokat, amelyek az első évfolyam után, vagy még előbb megszűntek. Márpedig, ha egy számnál több nem jelent meg, a kiadványt nem nevezhetjük időszerűnek. A rendszeres

¹⁵ MÁTÉ KÁROLY: *Sajtó és tudomány*. Budapest, 1929. — DEZSÉNYI BÉLA: *A magyar hírlapirodalom első százada*. Budapest, 1941.

megjelenés *szándéka* azonban ilyenkor is megvan, hiszen az újságon többnyire fel is van tüntetve, hogy „megjelenik hetenkint“ vagy akár „naponta“. Azok a sajtóbibliográfiák, amelyek csak a tényleg jelentős lapokat veszik fel, tehát válogatnak az anyagban, az ilyen kérészéletű hírlapokat kihagyják. Ha azonban teljességre törekvő nemzeti hírlapkönyvészetet akarunk adni, akkor a mindössze egyszer megjelent lapokat is okvetlenül fel kell vennünk. Ezek a rövidéletű lapok a történész számára nem közömbösek: mozgalmas idők nyugtalan gondolatvilágát az ilyen egy számból álló újságok néha jobban jellemzik, mint az évtizedek óta fennálló, sokkal jelentősebb társaik. Példaképen elég a magyar szabadságharc hírlapjaira utalnunk.

Másképp kell azonban elbírálnunk az alkalmi lapokat. Ezek többnyire nem közérdeklődésre számottartó kiadványok, hanem egy-egy magántársaság alkalmi hangulatát örökítik csak meg, bái éjszakák, társas kirándulások emlékét. Nyilvánosságuk és időszerűségük korlátozott. Az időszakosság kritériuma sem alkalmazható rájuk, mert többnyire nem is volt a kiadó szándékában, hogy egynél több számot jelentessen meg. Az újságok statisztikája is hamis képet adna, ha abba az ilyen lapokat is beleszámítanánk. Tehát általános elv az, hogy alkalmi lapok a hírlapbibliográfiába nem vehetők fel. Természetesen kivételek lehetségesek: ilyenek a világháború alkalmi katonai újságjai, valamint a megszállott Erdély alkalmi lapjai. Nincs akadálya annak sem, hogy valamennyi magyar alkalmi lap címjegyzéke külön kötetben megjelenjék: ilyen kötet összeállítására az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteménye módot ad.

Fontos szabály még, hogy csak olyan időszakai sajtóterméket vegyünk fel, amely valóban megjelent. Nem felesleges ezt hangsúlyoznunk, mert az időszakai sajtó teljes jegyzékének összeállításánál gyakran kerülünk abba a helyzetbe hogy olyat is fel kell vennünk, amit magunk nem láttunk. A megszállott területek könyvtáraiban fekvő hírlapok a magyar kutató számára nem mindig megközelíthetők. Ilyenkor a leírás végén a megjegyzések között okvetlenül meg kell említenünk, hogy az újság mely évfolyamát nem sikerült megtalálnunk: a kutató ebből megtudja, hogy az ezen részre vonatkozó adatokat másodkézből kaptuk.

A hírlapok leírása.

Hírlap és bibliográfia ellentétes fogalmak. A könyvészet tárgyai a könyvek és nem a könyvektől lényegben, tartalomban, külső megjelenésben különböző hírlapok. Ha tehát hírlapkönyvészetről beszélünk, tudatában kell lennünk annak, hogy a hírlapok címjegyzékét önkényesen jelöljük meg ezzel a szóval és hogy a hírlap könyvészeti leírásán is mást kell értenünk, mint az egyszer megjelent könyv címleírásán.¹⁶ A könyv teljesen lezárt formában jelenik meg, leírása egyetlen darabról készül, amelynek címlapja többnyire minden adatot elárul, amelyre csak a bibliográfus kíváncsi lehet. A hírlap azonban lezáratlan formában, időben szétosztva jelenik meg. A könyv bibliográfiai címfelvétele személyleírás, a hírlapé életrajz. A könyv címleírása állandó, a hírlap adatai ellenben éppúgy változnak, mint az élő ember személyi adatai. A hírlap leírása ezért mindig elbeszélő, epikus jellegű, minden címfelvétel egy-egy kis történeti monográfia. A legrégibb nemzeti hírlapbibliográfiát a francia EUGÈNE HATIN állította össze;¹⁷ ez 1631-től 1865-ig sorolja fel a francia hírlapok címét. Egy-egy címnél az illető hírlap egész történetét elmondja: a THÉOPHRASTE RENAUDOT-féle *Gazette* például 19 hasábra terjedő leírást kap. Idézeteket is közöl az újságból, jellemző apróságokat annak pályájáról, a szerkesztő szokásairól, életéről. A régi újság nyomán azt is megírja, mely fürdőhelyen pihente ki fáradalmait az öregedő XIII. Lajos francia király. HATIN módszerét követi SZINNYEI is a *Vasárnapi Újság*ban megjelent összefoglalásokban, csak azzal a különbséggel, hogy a vérbeli bibliográfus ösztönével az egyes monográfiákat a legszükségesebb adatok fel-

¹⁶ „Was man unter bibliographischer Verzeichnung einer Zeitung zu verstehen hat, steht bisher nicht fest. Eigentlich handelt es sich um ein Paradoxon: Zeitungs-Bibliographie! Es trifft den Kern aller vorher angeschnittenen Fragen, nämlich die Disharmonie, die zwischen Buch und Zeitung immer bestehen wird. Zeitung und Zeitschrift... bilden in ihrer Gesamtheit eine eigene Art des Schrifttums... Bei dem Versuch, eine bibliographische Aufnahme der Zeitungsbestände durchzuführen, wird man also stets Gefahr laufen, die Geschichte der Zeitung zu schreiben.“ Standortskatalog wichtiger Zeitungsbestände in deutschen Bibliotheken. Leipzig, 1933. XII. l.

¹⁷ *Bibliographie historique et critique de la presse périodique française*. Paris, é. n.

sorolására korlátozza, úgyhogy a szerkesztők egymásutánját nem kell hosszas kereséssel megállapítanunk, mint HATINNÉL.

A hírlapbibliográfia tehát az egyes újságok életének legfontosabb adatait és azok változásait feltüntető kis monográfiáknak bizonyos elvek szerint rendezett egymásutánja.

— Milyen adatokat tartalmazzon a hírlap leírása?

A címfelvétel alapja a könyvek jegyzékében általában a szerző neve, ritkábban a tárgyi cím, a hírlapok könyvészetében kizárólag a hírlap címe. OTTO GROTH szerint¹⁸ a hírlap homlokírása és ennek főrésze, a cím, mindig jellemző az újságra és elhatárolja a többitől. „A személy egységének és azonosságának hordozója a név.” Ez azonban az újságoknál nem mindig elégséges a teljes meghatározáshoz. GROTH derűlátó fogalmazása azt mutatja, hogy a hírlapbibliográfus igazi gondjait nem ismeri. Mert az újság sokkal könnyebben és gyakrabban változtatja a címét, mint az élő személy a nevét. A laza címhasználat különösen a régi újságokra jellemző: a legrégebb magyar teológiai folyóirat, az 1793—95. években negyedévenként megjelenő számait minduntalan változó hosszú latin címekkel díszítette. A laza címhasználat okát GROTH abban látja, hogy az őshírlapok még nem rendelkeztek kialakult individualitással. Szerintünk inkább az volt az ok, hogy az individualitást nem a cím fejezte ki, amely mindig lehetőleg tudós és pompás volt, hanem az a megjelölés, amellyel az egykorúak illették a lapot. A *Neuer Courier aus Ungern* valamennyi címváltozata helyett a kortársak a *Pester Zeitung*, az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* helyett a rövid *Ofner Zeitung* megjelölést használták. — Nem is említjük most a kényszerű címváltozásokat, mint például a román uralom alatt megjelenő magyar lapokét, amelyek több évtizedes használat után voltak kénytelenek lemondani címükben szülőföldjük magyar nevééről.

De más lapokkal szemben sem határolja el eléggé a cím az újságot. Vannak „közkedvelt” címek, amelyeket egyidőben számtalan újság vesz fel. 1911 és 1920 között Magyarország területén az *Ijjóság* hírlapcím hatszor, a *Haladás* hétszer, a *Közérdek* kilencszer fordult elő. Volt *Közérdeke* Gyöngyösnek, Hódmezővásárhelynek, Kassának, Monornak, Kiskunhalasnak, Nagyenyed-

¹⁸ Die Zeitung. I. köt. Mannheim—Berlin—Leipzig, 1928. 305. l.

nek, Nagyváradnak. Gyakran fordulnak elő a szociális erjedést kifejező címek: *Munka* hétszer, *Népakarat* tizenháromszor. Kapós volt a *Színház* cím, amely kilencszer és a *Színházi Ujság*, amely harmincnégyszer fordult elő.

Magától értetődik tehát, hogy a hírlapok személyleírásának a címen kívül még sok elengedhetetlen adata van. Még nagyobb baj, hogy valamennyi adat nem található meg mindig a lapon. Ilyenkor más forrásokat (régibb bibliográfiákat, könyvtári katalóguscédulákat, életrajzi lexikonokat) hívunk segítségül és az így megállapított adatokat a leírás megfelelő helyén szögletes zárójelben ([]) tüntetjük fel. Míg a könyvbibliográfia minden adatot zárójelbe tesz, amelyet nem a címlapról írt le, addig a hírlapbibliográfia zárójel nélkül ad minden adatot, amely magáról a hírlapról vétetett, annak bármelyik oldaláról vagy a lap bármely részéről származzék is az. Sokszor van szükség ezért arra, hogy egy-egy hírlapszámot elejétől végéig elolvassunk, mert a keresett új adat, vagy adatváltozás e nélkül nem állapítható meg. Mondanunk sem kell, hogy ez a hírlapbibliográfus dolgát nem könnyíti meg; egy-egy címleírás néha napok fáradságos munkájába kerül. Míg a könyvek leírója egy leíráshoz többnyire csak egy kötetet és annak is csak címlapját kíséri figyelemmel, addig egy hosszúéletű hírlap négy-öt soros címleírása a hírlapbibliográfusnak 80—100 kötet figyelmes átnézésébe kerül. A hírlap és a könyv bibliográfiai leírása közti különbséget ismét csak a számtani és a mértani haladvány arányaival érzékeltethetjük. És a hírlapkönyvész nem kívánhat olyan mértékű segítséget a könyvtártól, mint a könyvek bibliográfiájának készítője; Adrémaüzem, sokszorosított katalóguscédulák kész levonata nem áll rendelkezésére. A könyvtár helyi és személyzeti viszonyai ezt lehetetlenné teszik. Sőt, a hírlapbibliográfus maga is iparkodik a munkával túlhalmozott könyvtáros segítségére sietni. Valóban, a hírlapkönyvészet leírásai valószínűs nyomtatott katalógusok: cédulákra szétvágvá és kartonra felragasztva megkímélik a könyvtárost a hírlapok leírásához nélkülözhetetlen, de rendkívüli fáradságot okozó, változó adatok nyilvántartásától. Az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójának kezdeményezésére a bibliográfiai leírások ilyen módon való értékesítését a hírlaptár tervbe is vette, a bibliográfia elkészülése tehát a hírlaptár régi és javításra szoruló cédulakatalógusának felfrissítését is eredményezi majd. — A hírlapbibliográfusnak tehát

egymagának kell az egész technikai szervezetet pótolnia, amelyet a könyvbibliográfiához a könyvtár szolgált. Egymaga képviseli az egész „sajtótudományi intézetet“, amelynek felállítására jól megalapozott terv van már,¹⁹ de lehetőség eddig nem volt.

*

Az időszaki sajtó címleírásának adatait az áttekinthetőség kedvéért öt csoportra osztva tárgyaljuk. Ezek:

- a) Az újság elnevezése. (1. Cím. 2. Alcím.)
- b) A megjelenés helye. (3.)
- c) Időbeli adatok. (4. Indulás és megszűnés. 5. Szünetelés. 6. Időszakosság.)
- d) Személyi adatok. (7. Szerkesztő, esetleg munkatársak.)
- e) Kiadási adatok. (8. Kiadó. 9. Nyomda. 10. Nagyság.)

Ha e tíz adat közül valamelyik semmi módon sem állapítható meg, akkor a leírásból kimarad, anélkül, hogy kimaradását külön jelelnénk. Tehát ilyen megjelölések, mint hely nélkül, év nélkül stb. a hírlapbibliográfiában nem szükségesek.

Az adatok sorrendje mindig ugyanaz legyen. Következetlen sorrend az áttekinthetőség megölője.

a. Az újság elnevezése.

Mind a címet, mind az alcímet a hírlap homlokírásáról (lapfej, Kopf) írjuk le. Az újságok különösen régebben, a folyóiratok még ma is egy-egy új évfolyam vagy kötet élére külön címlapot is adnak. A cím leírásánál az ilyen címlapokat figyelmen kívül hagyjuk. Tehát pl. évi címlap:

Nemzeti Ujság vagy Hazai 's Külföldi Tudósítások a'
magyar nemzetnek köz javára.

Homlokírás:

Hazai 's Külföldi Tudósítások.

Felvétel:

Hazai 's Külföldi Tudósítások.

A cím és az alcím leírása egyszerűség kedvéért mindig latin betűkkel (antiqua) történjék. Ha a homlokírás szövege nem latinbetűs, akkor latin betűkkel kell átírunk. Magyarországon fraktúr (gót) és cirillbetűs újságcímek is fordulnak elő. A fraktúrbetűk átírása nem okoz nehézséget, legfeljebb a német β -ről kell megjegyeznünk, hogy azt helyesebb ss-el átírni, ezt írja elő a német viszonyokra szabott

¹⁹ MÁTÉ KÁROLY, i. m. 19. l.

porosz instrukció is; a magyarországi német hírlapok maguk is többnyire *ss*-t használnak *ß* helyett. A cirillbetűs címek átírásának szabályait ld. KNEI ZSA ISTVÁN: Cirillbetűs szláv szövegek átírása. Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai. 8. sz. Budapest, 1939.

A helyesírás olyan legyen, mint a homlokíráse. Cz helyett *c*-t nem írhatunk a felvételbe, de a betűrendezésnél a régies ortográfiát figyelmen kívül hagyjuk. Tehát *Piacz* és *Piaci Tudósító* című hírlapok egymásután fognak következni. A verzálisan, csupa nagybetűvel szedett címet vagy alcímet a cím nyelvének megfelelő helyesírással írjuk át. A magyar nyelvű címben minden szót nagy kezdőbetűvel írunk, kivéve a névelőket és kötőszókat.

1. Cím.

A címet változtatás nélkül írjuk le, a névelőt nem kell a cím mögé vetni, de a betűrendezésnél figyelmen kívül marad.

A lapok címe nem mindig állandó. Ezért a felvétel mindig az első címen történik, a változott címről utalás készül. Pl.

Hazai híradó. 1932. jan. 1-től *Erdélyi Híradó*.

Ábrázolt Folyóirat. 1848. márc. 25-től *Képesűjság*. 1848. aug. 5-től *Mulattató Képesűjság*.

Utalók: **Erdélyi Híradó.** — Ld. *Hazai Híradó*.

Képesűjság. — Ld. *Ábrázolt Folyóirat*

Mulattató Képesűjság. — Ld. *Ábrázolt Folyóirat*.

A címváltozások kezelése a hírlapkönyvészek lelkiküzdelmének egyik főforrása. Hajlandó arra, hogy a külön címet külön egységnek tegye meg. Márpedig az újság életében a címváltozás legtöbbször csak epizód. Rettentően fáradságos is volna egy olyan bibliográfiát használni, amelyben valamely alig egy évig fennállott újság, mint pl. az *Ábrázolt Folyóirat*, három külön helyre volna szétszórva, csak azért, mert kétszer változtatta címét ilyen rövid idő alatt. Az újságbibliográfia az életrajzi lexikonhoz hasonlít inkább, mint a katalógushoz. Gondoljunk csak arra, milyen megrökönyödés fogadna egy írói lexikont, amely névmagyarosítás esetén egy író életrajzát két részletben, külön-külön két név alatt venné fel! Arra pedig még gondolni is rossz, hogy a nőírók élete az ilyen lexikonban férjhezmenésük pillanatában befejeződnék és asszonynevükön, mint újszülöttek kezdenének újra szerepelni. Ha a könyvtárak gyakorlati megfontolások alapján eltérnek ettől a szabálytól s minden külön címet külön lapnak tekintenek — ezt az ő szempontjukból csak helyeselhetjük, de a bibliográfiában nem követjük.

Meg kell még említenünk, hogy külföldi bibliográfiák az újságokat gyakran nem első címük, hanem legutolsó címük alatt veszik fel.

Fz az eljárás a történeti szempontot kidomborító nemzeti hírlapbibliográfiában nem ajánlható. Következzenek a címek történeti sorrendben egymás után, az utalások úgyis lehetővé teszik, hogy a sok címváltozást kiállott újság bármely évfolyamát vagy bármely számát könnyen azonosíthassuk. Az sem okoz gondot, ha valamely lap más címen él a köztudatban, mint első címe. Pl. az *Erdélyi Híradóról* kevesen tudják, hogy első címe *Hazai Híradó* volt. Az utalások ilyenkor is könnyen visszavezetnek az első címhez. És vajjon tudjuk-e, hogy ma is él, a mai állapot szerint leírt hírlapjaink a jövő köztudatában nem fognak-e más címen szerepelni?

Nem egyszerű címváltozás persze, ha az újcímű lap új évfolyamkezdéssel indul, vagy amikor a lap jellege vagy iránya döntő változáson megy át. KOSSUTH *Pesti Hírlapja* 1841. január 2-án mint a *Sürgöny* folytatása indult. A *Sürgöny* pedig már maga is a *Rajzolatok* folytatása volt. Mindhármát külön lapnak vesszük fel. Hasonlóképpen járunk el az 1919. szeptember 20-án első évfolyammal indult *Nemzeti Újsággal*, amely az 1919. március 23-án megszűnt *Alkotmányt* folytatta. Itt csupán a megjegyzések rovatában utalunk az összefüggésre. A bibliográfusnak esetről-esetre kell elbírálnia, mikor van valóban új lap indulásáról és mikor egyszerű címváltozásról szó.

Ha az újság többnyelvű és ennek megfelelően több címe is van, akkor a felvétel azon a nyelven történik, amely a szöveg nyelve, illetve amely a címben első helyen áll. Pl. *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok* német címe *Zeitschrift für vergleichende Literatur*. A magyar cím alatt vesszük fel, de a német címre utalunk.

A címben szereplő rövidítéseket feloldjuk, tehát M. Kir. = M[agyar] Kir[ályi]. De nem oldjuk fel az ú. n. poligrammokat, mint pl. OTI, BSZKRT, stb., mert ezek közhasználatú rövidítések és mindenki ilyen néven ismeri az illető intézményeket. Azonban a feloldott poligrammról utalunk a címre. Pl.

MONE. A Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete időszaki hivatalos közlönye.

Felvétel: **MONE.**

Utalás: M[agyar] O[rvosok] N[emzeti] E[gyesülete]. — Ld. *MONE*.

Végül feloldjuk a címben szereplő számokat:

8 Órai Újság. Felvétel: 8 [Nyolc] Órai Újság.

2. Alcím.

Az alcím feltüntetésére szükség van, mert abból a lap jellegére, irányára is következtethetünk.

Az alcím sokszor mint a főcím folytatása jelenik meg. Pl.

Magyar Újság, melly Magyar- és Erdély Országban a mezei-gazdaságot és szorgalmatosságot erányozza.

Ezért az alcím helye mindig közvetlenül a főcím után van. A túl hosszú alcímet rövidítve vesszük fel, de ez a rövidítés következetes legyen. Az alcím kihagyott részei helyére hiányjel (...) kerül. Ha egy lap igen gyakran változtatja alcímét, elég az első és utolsó alcímet felvenni, de jegyezzük meg, hogy közben többször változott. Természetesen, hogy a változott alcímről utalás nem szükséges.

Pl. **Állatbiztosítás.** A községi állattenyésztő és állatbiztosító szövetkezetek hivatalos lapja. Alcím 1913. január 1-től: A Magyar kölcsönös állatbiztosító társaság mint szövetkezet és a községi állattenyésztő és állatbiztosító szövetkezetek hivatalos lapja.

b. A megjelenés helye.

3. A megjelenés helye a cím után az újság legjellemzőbb adata. Hasonló című újságokat elsősorban a megjelenés helye különböztet meg egymástól. A megjelenés helyét a könyvbibliográfia olyan nyelven tünteti fel, ahogyan az a címlapon olvasható. A hírlapbibliográfiában helyesebb a megjelenés helyét mindig az egyszerű alanyesetben álló helynévvel jelölni, mégpedig abban a formában, amely a helység hivatalos neve. A történelmi Magyarország helységneveit azonban mindig magyarul tegyük ki, akkor is, ha az újságon más nyelven olvasható. Tehát Bratislava, Posonium, Prešporok, Pressburg helyett mindig Pozsony. Ezt így kívánja az áttekinthetőség, mert hiszen az azonos című újságokat megjelenésük helye szerint kell betűrendbe illeszteni. De megkívánja ezt az egységes jelölést a hírlapok nagyfokú topográfikus kötöttsége is. Amellett politikai kényszer hatása alatt a helynév a lapfejen különböző nyelveken állhat. Kolozsvár helyett az erdélyi magyar hírlapok 1919-től kezdve a Cluj helynevet tüntetik fel homlokírásukon. De volna-e értelme ilyen felvételnek: Kolozsvár, 1919-től Cluj-Kolozsvár, 1937-től Cluj?

A magyarországi idegen helynevek lefordításának segédeszköze a Helységnévtár.

c. Időbeli adatok.

Az időszaki sajtó fogalmából következik, hogy életének és így bibliográfiai leírásának is legfőbb tényezője az idő. Ez a tényező nemcsak az itt következő adatcsoport nyilvántartásában, de valamennyi adat leírásán végigvonul: minden változást a változás időpontjával kell feltüntetni, ez az időszaki sajtó könyvészetének alaptörvénye.

4. Indulás és megszűnés.

Az indulás és megszűnés adata fejezi ki az újság élettartamát, akár az életrajzban a születés és halálozás évszáma. Az indulás és

megszűnés keltét évvel, hónappal és nappal fejezzük ki. A két dátumot minden külön jelölés nélkül gondolatjellel kötjük össze. Pl. **Pesti Hírlap**. 1841. jan. 2 — 1849. júl. 8.

Ha valamely újság még ma is él, akkor életkorát pusztán az indulás dátuma jelöli. Az adat értékét ilyenkor az Ind. (= indult) rövidítés jelzi. Pl.

Pesti Hírlap. Politikai napilap. Budapest. Ind. 1878. dec. 25. vagy: **Budapesti Szemle**. Budapest. Ind. 1873. jan.

Folyóiratoknál sokszor nem találunk pontos keltet, ilyenkor elegendő az év és a hónap feltüntetése.

Az újság indulásának dátuma többnyire megtalálható az első évfolyam első számán. A megszűnést azonban nem mindig jelentik be az újságok utolsó számukban. Ilyenkor a bibliográfus megkísérli a megszűnés időpontját más forrásból megállapítani. Segítségére van az Országos Széchényi Könyvtár cédulakatalógusa, amely az utolsó meglevő évfolyam leírása után a „megszűnt“ szóval jelöli, hogy hiteles érdemlő adat szerint az utolsó feltüntetett számon kívül több nem jelent meg. Ilyenkor a könyvtárban meglevő utolsó szám kelete mutatja a megszűnés időpontját. Ezt azonban, mint nem a lapról nyert adatot, szögletes zárójelben ([]) kell feltüntetnünk. Ha a megszűnésre sehol sem találunk utalást, akkor a fellelhető utolsó szám dátumát tüntetjük fel, mint a megszűnés valószínű időpontját, de azonkívül, hogy szögletes zárójelbe tesszük, még meg is kérdőjelezzük.

Tehát pl.

Haladó Gazda. Komárom. 1877—[1878. 18. sz.]

Hári János. Az ifjúság hetilapja. Budapest, 1936. nov. 28 — [1938. 4. sz.]

Határszéli Ujság. Politikai lap. Sárospatak. 1933. júl. 19 — [1935. dec. 31?]

A megszűnés feltüntetésénél már csak azért is igen nagy óvatossággal kell eljárunk, mert nem ritka jelenség, hogy hosszú szünetelés után éled fel újra egy újság vagy folyóirat.

5. Szünetelés.

A szünetelés kezdő- és végpontját pontos dátummal kell feltüntetnünk. Pl. **Magyar Kurir**. Bécs. 1793. jan. 1 — márc. 19. szünetelt. Ha a szünetelés okát ismerjük, azt is kitesszük: pl. „betiltás miatt szünetelt . . .-ig“.

Az időbeli adatok közé sorolhatjuk az évfolyam-, illetve kötet-számozás feltüntetését is. Annak kifejezésére, hogy egy hírlapnak valamely évben hányadik kötete jelent meg, az időszaki sajtó történeti bibliográfiájában nincs szükség. Tehát a fentebb idézett *Pesti*

Hírlap esetében felesleges kiírunk, hogy 1841-től 1849-ig megjelent az I—IX. évfolyam. Az évfolyamok jelölése a hírlapokon és folyóiratokon úgyszemint mindig következetes, véletlen és szándékos tévedések igen gyakoriak. Ha valamely kisebb jelentőségű vidéki lap fennállásának tizedik évfordulóját akarja megünnepelni, előfordul, hogy már a IX. évfolyamra habozás nélkül a „X.“-es számot nyomtatja. De a véletlen tévedésektől is úgyszólván hemzseg a hírlapok évfolyamának, kötetének és számainak jelölése. A helyes évfolyam az alapítás évéből könnyen kiszámítható. A kötetszámok pontos megjelölése terén egyáltalán a könyvtárak kötelessége az előzékenység és nem a bibliográfusé. Hogy valamely idézetet a megfelelő kötetben megtalálhassunk, ahhoz a könyvtárnak kell hozzásegítenie, amely úgyszemint kénytelen az egyes évfolyamokat egyenként számontartani. Ez a teljes nyilvántartás pedig a dolog természeténél fogva úgyszemint zsúfolható bele a bibliográfiába.

A történeti sajtóbibliográfia célja valamennyi hírlapnak indulásától megszűnéséig való leírása, tehát teljes életrajza. Mi történjék azonban, ha a munka tagozása folytán, mint pl. Magyarország időszaki sajtójának könyvészeténél is egy hírlap már jóval a kiválasztott korszak előtt indult vagy a korszak után tovább él? Ilyenkor kivételesen segítségül hívhatjuk az évfolyamszámozást. A megoldás tehát pl. az 1911—1920 között megjelent időszaki sajtótermékek jegyzékénél ez lesz:

Pesti Hírlap. XXXIII—XLII. évf. Ind. 1878. dec. 25 ... stb.

Ha pedig a korszak közben a lap meg is szűnt, természetesen a megszűnés feltüntetése a már megállapított szabályok szerint történik. Ha az újság címe az induláskor más volt, mint a kiválasztott korszakban, akkor azon a címen vesszük fel, amellyel az általunk feldolgozott korszakba eső legelső száma megjelent, de az indulás évét a kezdettől tüntetjük fel és csak a megjegyzések között említjük, hogy az induláskor más címe volt. Tehát pl.:

Vas- és Fémmunkások Lapja. Budapest. Ind. 1897.
 [Címe 1911. jan. 5 előtt: *Vas- és Fémmunkások Szaklapja.*]

Az egyetlen lényeges szabály ilyenkor az, hogy utalás formájában az újság előző címein is megtalálható legyen. Tehát:

Vas- és Fémmunkások Szaklapja. — Ld. *Vas- és Fémmunkások Lapja.*

6. Időszakosság.

Az időszakosság adatát a Megj. [— megjelent vagy megjelenik] rövidítés vezeti be. Pl. Megj. naponta, hetenkint, negyedévenként, naponta kétszer.

Magyarországon a hetenként hatszor megjelenő lap napilapnak számít.

Ha az időszakosság nincs jelölve és a megjelent számokból ki sem lehet számítani, akkor a jelölés a következő: Megj. meghatározatlan időközökben, vagy: Megj. rendszertelenül. Ilyen jelölés: Megj. időszakonként — nem helyes, mert minden hírlap és folyóirat időszakonként jelenik meg.

Néha az időszakosság az alcímbe már bele van foglalva. Ilyenkor nem kell újra feltüntetni. Pl. **Szózat.** Politikai napilap. — Nem szükséges kitenni, hogy: Megj. naponta.

Az időbeli adatokról még jegyezzük meg, hogy hazai szláv- és románnyelvű lapjaink egy része a Julián-naptár szerint jelölte a dátumot. Az ilyen jelöléseket át kell számítani és szögletes zárójelben a Gergely-naptár szerinti keltet feltüntetni. Az eltérés 1900-ig 12, 1900 után 13 nap.

d. Személyi adatok.

7. A szerkesztő és a munkatársak.

Mindig a felelős szerkesztőt tüntetjük fel a címleírásban. Ő viseli a lapért a sajtójogi felelősséget, éppen ezért a jelentékenyebb lapoknál és folyóiratoknál ő a valóságban is a lap szellemi irányítója. Az ú. n. „Sitzredakteur“ intézménye mindig a kisebb jelentőségű lapok kiváltsága volt, amelyek valódi szerkesztője után úgysem volna érdemes kutatni. A felelős szerkesztő mellett a főszerkesztő vagy esetleg egyes munkatársak nevét csak akkor tüntetjük fel a leírásban, ha a lap szellemi irányításában jelentős részük volt. Pl.

Budapesti Hírlap. Fel. szerk. Csajthay Ferenc.

Főszerk. Rákosi Jenő.

A rövidítés: Fel. szerk. vagy szerk.

A szerkesztő nevét a lapról leolvasott formában tüntetjük fel, az idegen neveknél is a vezetéknev kerül első helyre: Windisch Karl Gottlieb.

Ha a szerkesztő nincs megnevezve a lapon, lehetőleg más forrásból megállapítjuk és szögletes zárójelben írjuk le. Szerkesztő híján felvehetjük a megnevezett felelős kiadót is.

A nevek előtt csak az öröklött címeket tesszük ki (gróf, báró, vitéz), a szerzett címek (dr., prof.) elmaradnak és elmarad a szerzetesek neve előtt álló P., valamint a név után a szerzetet jelölő O. S. B., S. J., stb. betűk.

Álnéven szereplő szerkesztő igazi nevét meg kell állapítani és szögletes zárójelben kiegészíteni. Pl.

Szerk. Forgó bácsi [Ágai Adolf].

Szépalmy Vintze [Kazinczy Ferenc].

Az álnevek feloldásának segédeszközei: SZINNYEI JÓZSEF és GULYÁS PÁL életrajzi lexikonai. Továbbá PORZSOLT KÁLMÁN: *Magyar írói álnevek*. Figyelő 1882. — SZÉKELY DAVID: *Magyar írók álnevei a multban és a jelenben*. Budapest, 1904. (Klny. a Corviná-ból.)

Szerkesztőváltozásnál a változás időpontját pontosan fel kell tüntetni, pl. **Magyar Hirmondó**. Pozsony. 1780. jan. 1—1788. okt. 8.
 Szerk. Rát Mátyás, 1783. jan. 1-től Mátyus Péter, 1784. jan. 3-tól Révai Miklós, stb.

e. A kiadás adatai.

Ezeket az adatokat a lehető legrövidebben, egyszerűsítve tüntessük fel. Ha a kiadó vagy a nyomtató természetes személy, keresztnevét nem szükséges kitennünk (kivéve az igen gyakori neveket, mint „Nagy“, „Kis“ stb.), cégek teljes megjelölése helyett is alkalmazzunk rövid jelölést. Pl. Egyetemi ny., Athenaeum, Stephaneum, Légrády, stb.

8. Kiadó.

Jelölése: K. Pl. **Pesti Hirlap**. K. Légrády.

A kiadó mindig a lap tulajdonosa és sohasem a felelős kiadó.

9. Nyomda.

Ny. rövidítés vezet be. Tehát: Ny. Athenaeum.

Ha a nyomda székhelye nem azonos a lap megjelenési helyével, akkor a nyomda után a nyomda székhelyét is ki kell tenni. Pl.

Minerva. Budapest. Ny. Lyceum-ny., Pécs.

10. Alak.

A formátum jelölésének célja a hírlap nagyságának, terjedelmének megállapítása. Jelölésére két eljárás áll egymással szemben. A korszerűbb megoldás kétségtávol a centiméternagyság meghatározása, mégpedig mind a szélesség, mind a hosszúság kifejezése, ilyenformán: 30×25 (mindig előbb a magasság méretét adjuk). De a régiebb hírlapok lemérése nem mindig ilyen egyszerű: ötven évfolyamot sorra megmérni úgyszólván lehetetlen, hiszen egy-egy évfolyamon belül is lehetett egy-két centiméternyi változás. A hírlapbibliográfus pedig kénytelen gazdálkodni az idővel. De a bekötött évfolyamok nem is mutatják a valóságos nagyságot, mert többnyire le vannak vágva. A könyvtárak kitartanak a régies ívrétjelölés (8r, 4r, 2r) mellett, mert a polcokra sorakoztatott újságok egy bizonyos átlagnagyság szerint állíthatók csak egymás mellé. Az 1936 óta napvilágot látó éves hírlapjegyzék már a centiméternagyságot adja meg. Az ennek alapján készülő ciklusbibliográfia tehát szintén a centiméternagyságot tünteti majd fel, míg a régi — 1935-ig terjedő — anyag bibliográfiájában az alakot ívrétben adjuk meg. Persze nem a kötés tényleges íveit vesszük

alapul, hanem a magasság mérete szerint 25 cm-ig 8r, 35 cm-ig 4r, 50 cm-ig 2r, 50 cm-en felül n2r lesz a nagyság megjelölése.

Az itt felsorolt tíz adat a hírlapok leírásának lényeges alkotórésze. Csak akkor hagyhatjuk el valamelyiket, ha semmiképen sem sikerül megállapítanunk. Lássunk ezután egy teljes példát a címfelvétele:

Alkotmány. Politikai és közgazdasági napilap. 1896. jan. 1-től alcím nélkül. Budapest. 1895. dec. 24—1919. márc. 27. Megj. naponta. Fel. szerk. Bonitz Ferenc, 1896. dec. 2-től Dugovich Imre, 1897. nov. 16-tól Miller József, 1898. jan. 1-től Bonitz Ferenc, 1906. máj. 30-tól Túri Béla. K. Alkotmány ny. 1900. máj. 29-től Molnár János. Ny. Alkotmány ny., 1899. ápr. 12-től Szent Gellért ny., 1899. máj. 2-től Stephaneum. 2r. [1919. szept. 28. *Nemzeti Ujság* címmel újra indult.]

A leírás legfontosabb feladata a változások pontos és lelkiismeretes feltüntetése. A változások mindig a pontos dátummal (évvél, hónappal, nappal) jelölendők. Nem célszerű a változásoknak az évfolyammal és a lapszámmal való feltüntetése, pl. XXXVIII. évf. 3. sz.-tól szerk. X. Y., hanem 1920. jan. 5-től. Pontos dátum helyett nem használhatunk ilyen körülírásokat: a kommün alatt, a forradalom idején, a szabadságharc folyamán. Hanem: 1919. márc. 23—aug. 5-ig, stb.

Külön rövidítésjegyzéket ne adjunk; az ilyeneket senki sem olvassa el és bosszankodik az érthetetlen leírások miatt. Ezért a rövidítések mindig önmagukban érthetők legyenek, magyarázatra ne szoruljanak.

A címléírás függeléke.

A címléírásba nem foglalható különleges adatok szögletes zárójelben a leírás végére kerülnek, esetleg kisebb betűtípussal a leírás után külön bekezdésbe. Ezek között a megjegyzések között utalunk a már fennebb részletezett változásokra. A megjegyzések között tüntetjük fel azt is, ha egy lap egy már meglevő lapba olvad bele, vagy ha két lap egymással egyesül. Pl. Ha a *Független Polgár* beolvad az *Ellenzékbe*, akkor a leírás végén szögletes zárójelbe beírjuk: [1886. júl. 1-én egyesült az *Ellenzékkel*]. Az *Ellenzék* leírása után pedig: [1886. júl. 1-én a *Független Polgárt* magába olvasztotta].

Ha egy betiltott lap helyett a betiltás ideje alatt más lapot adnak ki, akkor a címléírás függelékében ezt is megemlíthetjük. Pl.

Uj Szó. [A betiltott *Prágai Magyar Hírlap* helyett]

és a *Prágai Magyar Hírlap* leírása után: [a betiltás ideje alatt *Uj Szó*].

A megjegyzések között jelöljük meg azt is, ha valamely lapnak azonos szövegű, de más című változatai vannak, valamint azt is, ha

egy lapnak külön vidéki kiadását, esetleg rendszeresen megjelenő „mutált“ számaint ismerjük.

A leírás utolsó helyén jelöljük meg azt is, ha valamely lap egy másik időszaki sajtótermék melléklapjaképpen jelenik meg. Tehát a *Regélő* leírása után: [melléklapja: *Honművész*]. A *Honművész* leírásának végére pedig: [a *Regélő* melléklapja]. Máskülönben a melléklapokat ugyanúgy vesszük fel, mint a főlapokat. A jelölés mindig „melléklap“ legyen s ne „melléklet“, mert az utóbbi kifejezésen *egyszer* megjelent mellékleteket értünk (könyveket, keresztretjvényeket, törvényszövegeket, regényfüzeteket, néha társasjátékokat is adnak mellékletképpen az újságok). Ez utóbbiak a hírlapbibliográfia keretén kívül esnek. Melléklap csak az, ami szabályos időközben jelenik meg, évente legalább kétszer. Sokszor az újság valamely állandó rovatának látszólag külön címet ad, amely néha egy egész oldal tükrének felső részét foglalja el. Ezek azonban mégsem melléklapok, hanem egyszerű rovatok, tehát a bibliográfiából kimaradnak. A határt nehéz megvonni, de általában a melléklapnak külön évfolyam- és lapszámozása van, sokszor külön szerkesztője is; igen gyakran az alakja is eltér a főlapétól. A főlap oldalaival együtt számozott külön című rovat sohasem melléklap.

Végül a leírás függelékében kell megjegyezni azt is, ha a leírt időszaki sajtóterméket nem láttuk, vagy azt, hogy mely évfolyamok nem voltak a kezünkben. Ilyen esetben a hiányzó számok nélkül meg nem állapítható változások dátumát szögletes zárójelbe kell tenni és meg is kell kérdőjelezni. Ha az illető sajtóterméket egyáltalán nem láttuk, meg kell neveznünk a forrást, amelynek nyomán a leírást készítettük. Pl.

Bőripari Munkás. Az Erdélyi és Bánáti Bőripari Munkások Szövetségének hivatalos lapja. Ind. 1920. máj. 16. Megj. hetenkint. Szerk. Nagy Géza. K. A Szövetség. Ny. Gutenberg-ny. 4r. [Nem láttam. V. ö. Monoki István: A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt.]

Az irodalmi forrásokból átvett címeket azonban mindig kritikával kell fogadnunk s lehetőleg ellenőriznünk kell, hogy forrásunk magáról a lapról készítette-e a leírást és nem szintén csak irodalmi leírás nyomán. Éppen ezért tanácsos a leírás után azt is feltüntetni, mely könyvtárban található valamely hírlap vagy folyóirat. A leíróhely feltüntetésének különösen a régi vagy a ritka hírlapok esetében kell pontosnak lennie. Ezek sokszor az Országos Széchényi Könyvtárban sincsenek meg s éppen ritkaságuk miatt megérdemelnék, hogy minden meglevő példányukat számontartsuk. Ezen a téren a vidéki magánkönyvtárak hathatós segítségére is szükség volna; a ritka magyar hírlapok — különösen az 1705—1805 között megjelent régi hír-

lapok — gyűjtése minden könyvgyűjtő számára érdekes feladat volna. Ne várjunk arra, hogy a külföldi kereslet verje fel régi hírlapjaink árát, hiszen éppen SZINNYEI egyik cikkéből tudjuk,²⁰ hogy például az 1848—49-es *Közlöny* egy csonka példányáért a British Museum igen nagy összeget fizetett. Amíg azonban a régi hírlapok feltárását nem sikerül nemzeti feladattá tenni, addig be kell érniünk azzal, hogy legalább az Országos Széchényi Könyvtárból hiányzó hírlapok lelőhelyét pontosan megjelöljük a kutatók számára.

Végül a leírás függelékében kell közölnünk minden a szabályokban előre nem látott esetet. Ilyenekre a hírlapbibliográfus sokkal gyakrabban talál, mint a könyvek leírója. A hírlapok nyilvántartása ezért leleményességet, de józan kritikát is kíván, lényeges ne maradjon ki, de felesleges részletekkel, szószaporítással ne veszélyeztessük a leírások áttekinthetőségét. Minden esetet nem láthatunk előre: a hírlap él, megkötni nem engedi magát, sorsa éppoly változatos, mint az emberé.

A hírlapkönyvészet rendszere.

Akár a könyveknél, a hírlapoknál is a címleírások bizonyos rendszerbe foglalva követik egymást. A rendszer itt is lehet mechanikus vagy szisztematikus. A hírlapok címjegyzékét és teljes leírásukat rendszerint mechanikusan csoportosítva adjuk, mégpedig legmegfelelőbb, ha a betűrendhez tartjuk magunkat. A betűrendezés alapja a cím első szava a névelő elhagyásával.

Magyarország időszaki sajtójának könyvészetében a betűrendes csoportosítás az időszaki csoportosítással fonódik össze. A munkamegosztás meg a történeti fejlődés is azt kívánta, hogy a teljes magyar időszaki sajtót korszakokra osztva dolgozzuk fel. A korszakok beosztása a lehetőség szerint a sajtótörténeti fejlődés menetéhez simul. A sajtótörténet korszakainak határát a sajtótermékek megritkulása jelzi, néha valóságos tömegkatasztrófát okoz a hírlapok között egy-egy politikai esemény. A hírlapkönyvészet legbölcsebben akkor határolja el a korszakokat, ha minél kevesebb cím nyúlik át egyikből a másikba. A sajtótörténet és a sajtókönyvészet érdekei tehát megegyeznek abban, hogy a magyar hírlapirodalom első két korszakának határát 1805-ben, hírlapirodalmunk első virágzásnak végével és 1867-ben, az abszolutizmust követő új fellendülés kezdetén vonjuk meg. E két korszakot foglalja magában Magyarország időszaki sajtójának könyvészete

²⁰ Reform, i. h.

első két kötete. A további kötetek már nem követhetik mindenben a sajtótörténet vonalát: a munkamegosztás és az anyaggyűjtés követelményeinek engedményeket kellett tenni. De a több korszakra tagolt hírlapkönyvészet így is jó szolgálatokat fog tenni. — Természetesen az egy meghatározott évre korlátozott kutatásnál KERESZTY kronológiája marad a legmegfelelőbb segédeszköz; hasznos volna KERESZTY összeállítását egészen napjainkig kiegészíteni. De nagyobb évkörök anyagát — márpedig a kutatót többnyire ilyenek érdeklik — Magyarország időszaki sajtójának könyvésze is együtt adja: ezzel bizonyos mértékig egyesíti a betűrendes és időrendes bibliográfia előnyeit.

Hazánkban a fővárosi sajtó vezető szerepe, amely a XIX. sz. első három évtizedében alakult ki,²¹ természetszerűen a budapesti lapok felé fordítja a közfigyelmet. Valamely történelmi vagy művelődéstörténeti kérdés megvilágításához elsősorban a budapesti napilapok egykorú számait fogja átnézni a kutató. De a vidéki lapok, egy-egy fontos művelődési központ újságjai számos helytörténeti, táj- és néprajzi forrással szolgálnak. Azonkívül az újságok erősebben helyhez kötöttek, mint a könyvek: megjelenésük helye elterjedésüket, hírszolgálatukat, olvasóközönységüket is meghatározza és jellemzi. Ezért a hírlapbibliográfia rendszerében feltétlenül szerephez kell jutnia a topografikus szempontnak, a helyszerinti csoportosításnak is. Ha a címjegyzék főrészében a betűrendes csoportosítás mellett foglaltunk állást, akkor a földrajzi helyek szerinti címfelsorolást függelékében kell adnunk. Ezzel a mechanikus rendszerezés mindhárom igényének eleget tettünk: a betűrend biztosítja a bárhol és bármikor élt hírlapnak címe szerinti gyors fellelhetőségét, a korszakokra elosztott kötetek az egyes évkörök sajtójának áttekintését, végül a földrajzi tájékoztató lehetővé teszi, hogy egy-egy helység összes lapjait együtt is megtalálja a kutató.

Ha a függelékek segítségével sikerült a hírlapbibliográfiát a puszta betűrendes módszer egyoldalúságától megszabadítani, kézenfekvő, hogy ugyanilyen módon igyekezzünk megoldást találni az időszaki sajtó *tárgyszerinti* rendszerezésére is. Tehát a földrajzi függeléken kívül szakbeosztásos függeléket is adunk a könyvészet egyes kötetéhez. A szakrendszert a címanyag minő-

²¹ V. ö. DEZSÉNYI BÉLA: Vidéki sajtónk. Kárpátmedence. 1942. 2. sz.

sége befolyásolja, erre nézve a hírlapkönyvészet készítőjének ne kössük meg a kezét. Teljesen kialakult szakrendszere nincs az időszaki sajtónak, ilyet külföldön sem ismernek. Hazai viszonyaink két érdekes megoldást termeltek ki: egyik az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptárának szakrendszere a készülő hírlap- és folyóiratszakkatalógus beosztásához, a másikat a Központi Statisztikai Hivatal használja négyévenként készített újságstatisztikai felvételeinek feldolgozásában.

Az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptári szakrendszere római számokkal jelölt és betűjelzés segítségével tovább tagolható tizenhat főszakot különböztet meg. Ezek:

- I. *Politikai lapok.*
 - a) Budapesten,
 - b) Vidéken,
 - c) Külföldön.
- II. *Vegyestartalmú helyiérdekű lapok.*
- III. *Hivatalos lapok.*
 - a) Hatóságiai,
 - b) Testületiek.
- IV. *Tudományos és művészeti folyóiratok.*
- V. *Szemlék.*
- VI. *Ismeretterjesztő, közhasznú, képes családi és néplapok.*
- VII. *Szépirodalmi és divatlapok.*
- VIII. *Élclapok.*
- IX. *Iffjúsági és gyermeklapok.*
- X. *Színház, mozi, rádió.*
- XI. *Hitbuzgalmi lapok.*
- XII. *Sportlapok.*
- XIII. *Utazási és fürdőújságok.*
- XIV. *Tábori és katonai lapok.*
- XV. *Szaklapok.*
- XVI. *Könyvmatosok.*

A Központi Statisztikai Hivatal szellemesen alkalmazza ki-mutatásaiban a nemzetközi tizedes rendszert a hírlapokra. A decimális rendszer 0—9-ig terjedő számozását elhagyja, de a szakcsoportok a decimális rendszernek megfelelő sorrendben követik egymást:²²

²² L. ELEKES DEZSŐ: Magyarország időszaki sajtója 1934-ben. Magyar Statisztikai Szemle. 1935. 12. sz. — ELEKES DEZSŐ: Budapest szerepe Magyarországon szellemi életében. Budapest, 1938. 138—140. l.

Bölcsélet	Kereskedelem, közlekedés, utazás
Vallás	Pénzügy, biztosítás stb.
róm kat.,	Üzlet, hirdetés
ev. ref.,	Természettudomány általában
izr.,	Egészségügy, gyógyászat
egyéb.	Művészet általában
Társadalom általában	Építészet, szobrászat
Statisztika	Színház, mozi
Politika	Zene
Jog	Sport
Közigazgatás, rendészet, hadügy	Divat
Jótékonyág, szegényügy	Irodalom általában, nyelvészet
Tanítás, nevelés	Szépirodalom
Ifjúsági és gyermeklapok	Szórakozás
Közgazdaság általában	Élc
Bányászat, kohászat	Történelem, régészet
Mezőgazdaság, erdészet stb.	Földrajz
Állattenyésztés, vadászat, halászat	Egyéb.
Ipar	

Az utóbbi rendszer előnye, hogy a szakcsoportosítás bizonyos egyetemességgel bír: hazai könyvtáraink és közintézményeink kebelében is egyre terjed a tizedes osztályozás, a hírlapoknak ahhoz való alkalmazása igen célszerű megoldás, ha azonban az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptárának szakrendszerével egybevetjük, felötlő, hogy a csoportosításban a politikai napisajtó nem kap külön helyet s a „politika“ szakba kerül, együvé a tudományos folyóiratokkal. Itt az Orsz. Széchényi Könyvtár megoldása megfelelőbb: a politikai napi- és hetilapoknak a szakcsoportosítás elejére kell kerülniök. A két rendszer összeegyeztetésére módot ad a tizedes rendszer 07 szakcsoportja, amely a hírlapok és a reájuk vonatkozó irodalom jelölésére szolgál. A Statisztikai Hivatal szakrendszerében a „bölcselet“ szak áll első helyen, minthogy ezt a brüsszeli rendszer az 1 számmal jelöli. Semmi akadálya sincs tehát, hogy a 0 jelzésű szakcsoportba tartozó 07-es szakba sorolandó szoros értelemben vett újságok az összes többi szak elé, külön csoportba és a rendszer élére kerüljenek.

A hírlapkönyvészet egy-egy kötete tehát földrajzi, esetleg időrendi, továbbá szakszerinti függelékeket kell hogy tartalmazzon, ha használhatóságát minden irányban biztosítani akarjuk. Természetes, hogy a kötet betűrendes névmutatóval egészül ki,

amely elsősorban a szerkesztők nevét mutatja, mint azon személyekét, akik a hírlap szellemi részét irányítják, de magában a címleírásban nem állhatnak első helyen.

A hírlapkönyvészet azonban, mint már megállapítottuk — nem könyvészet. Végső eredménye a hírlapok története és bármennyire iparkodik szigorú szabályai segítségével elzárkózni a tárgyilagos tökéletesség merev korlátai mögé, egy-egy fejezete mégis a sajtótörténet első feldolgozása lesz és nem pusztán technikai segítséget nyújtó címgyűjtemény. A hírlapkönyvészet összeállítója a hírlapok életrajzának gondos kivizsgálása közben egy-egy korszak sajtóviszonyaira jellemző számos adatra bukkan és semmi oka sincs arra, hogy ezeket véka alá rejtse. A hírlapbibliográfia ezért — legalább is akkor, ha már lezárt történelmi korszakot ölel fel, — szükségképen és minden esetben történelmi bevezetéssel kell hogy kezdődjék. Ez a bevezetés foglalja magába mindazt, ami a leírásokat alkotó kis monografiákba nem sűríthető bele; egyszersmind az egyes hírlapéletrajzok összes tanulságait rendszeresen is egybefoglalja. A bevezetésben azonban a bibliografus alázatossága jusson érvényre anyagával szemben: általános érvényű és értékelő megállapítások felé ne hajoljék, szorítkozzék a tények közlésére és megvilágítására, főképen pedig a statisztikai egybevetések széleskörű alkalmazásával helyezze mondanivalóját szilárd ténybeli alapokra.

Az időszaki sajtó könyvészete az így vázolt úton az időszaki sajtó történetének előkészítőjévé lesz. Hazai hírlapirodalmunk FERENCZY kitűnő, de sok tekintetben már kiegészítésre szoruló hírlaptörténete óta csak egyes részleteiben, korszakaiban nyert beható és tudományosnak nevezhető történelmi megvilágítást, FERENCZY folytatása pedig 1867-től napjainkig mindezideig nem találta meg a maga historikusát. *Magyarország időszaki sajtójának könyvészete* az új rendszerezésnek alapvetése is lesz, bevezetései egy-egy korszak megértéséhez adnak majd új szempontokat, a bibliográfia maga pedig az anyag teljes hozzáférhetőségét biztosítja. Végül alapvetése lehet a hírlapbibliográfia az ugyancsak égetően szükséges cikkbibliográfiának is: ez volna hivatva SZINNYEI szellemében az időszaki sajtóban sokszor holtan heverő hatalmas forrásanyagot a történelmi és szaktudományos kutatás tengelyébe állítani. SZINNYEI „A mi hírlapjaink“

megmentését kívánó cikkében²³ MACAULAY szavait idézi, aki szerint minden ország történetének igazi forrásait az ország hírlapjai adják. A sajtóba, mint a történelem hű tükrébe vetett hitet megtépázta az idő, meg a sekélyes hírlapcikkek nagy tömege. Nem hiteles történelmi forrást látunk már a hírlapokban, de ennél talán sokkal érdekesebb az, amit belőlük egy-egy kor szelleméről, életformáiról, önmaga előtt viselt arculatáról megtudunk. Az események közvetlen hatását, a történelemnek és az emberi közösség mindennapi életének viszonyát híven tükrözik a régi hírlapok. „A jövő történetírója a mai ujságok alapján bármely nagy napnak nemcsak mellékeseményeit, hanem hangulatát is megrajzolhatja a hírlapforrások, mintegy politikai, társadalmi naplók alapján.”²⁴ A sajtókönyvészet ezeknek a felbecsülhetetlen értékű naplóknak hozzáférhetővé tételét, formai és tartalmi feltárását van hivatva szolgálni.

DEZSÉNYI BÉLA.

²³ Reform, i. h.

²⁴ TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Hírlaptári problémák. Magyar Könyvszemle. 1938. 313—316. l.